

The Role of Computer Software in Facilitating Philosophical Research: Solutions, Opportunities, and Challenges

(With Emphasis on Subject Dictionaries of Islamic Philosophy Developed at the Noor Computer Research Center for Islamic Sciences)

Hamidreza Shirmaleki¹

1. Corresponding Author, Head of the Department of Philosophy and Theology, Noor Computer Research Center for Islamic Sciences; Senior Lecturer in Islamic Philosophy, Qom Seminary. Email: Hamidshirmaleki57@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

14 April 2025

Received in revised form:

18 June 2025

Accepted:

5 July 2025

Available online:

10 March 2026

Keywords:

Software,
Subject Dictionaries of
Philosophy,
Conceptual Search,
Digital Library.

ABSTRACT

With the advancement of digital technologies, computer software has become an essential tool and an unparalleled platform for conducting scientific research. In this context, Islamic sciences - and consequently Islamic philosophy - have also benefited from this technological transformation, particularly through the efforts of the Noor Computer Research Center for Islamic Sciences, which has produced valuable research software in various Islamic fields, especially Islamic philosophy. This article examines the infrastructural role of computer software, including digital library software and subject dictionaries, in facilitating philosophical research. It explains how modern computational technologies can enhance both the quality and quantity of research in this field. In this regard, practical solutions for recognizing and optimally utilizing these tools in advancing research in Islamic philosophy are explored, along with the opportunities and challenges they present. In particular, subject dictionary software for Islamic philosophy and its applications in philosophical research are analyzed. Research and exploration of philosophical texts can be conducted through two primary methods: lexical search and conceptual search. However, lexical search alone is insufficient to meet the needs of researchers, and conceptual search capabilities are essential. Subject dictionaries represent one of the most effective tools in this regard, significantly assisting researchers in achieving accurate and meaningful results. By examining methods of content analysis based on topics, indexing, keywords, and auxiliary systems (such as synonyms, related terms, and cross-references) within subject dictionaries, the critical importance of these tools in improving the efficiency, accuracy, and depth of research - particularly in conceptual search - becomes evident. This approach can serve as a foundation for enhancing both the quality and quantity of scholarly production in Islamic philosophy and wisdom.

Cite this article: Shirmaleki, H.R. (2025). The Role of Computer Software in Facilitating Philosophical Research: Solutions, Opportunities, and Challenges. *Digital Islamic Studies and Humanities*, 1 (2), 99-120. <https://doi.org/10.22034/disah.2026.2084390.1067>

© The Author(s). **Publisher:** Research Center for Digital Islamic Studies and Humanities (RCDISAH).

DOI: <https://doi.org/10.22034/disah.2026.2084390.1067>

نقش نرم‌افزارهای رایانه‌ای در بسترسازی پژوهش‌های فلسفی؛ راهکارها، فرصت‌ها و چالش‌ها (با تکیه بر معاجم موضوعی فلسفه اسلامی تولیدشده در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور)

حمیدرضا شیرملکی^۲

۱. مدیر گروه فلسفه و کلام مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور - استاد سطح عالی فلسفه اسلامی حوزه علمیه قم، ایران:

Hamidshirmaleki57@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۲۰

کلیدواژه‌ها:

نرم‌افزار،

معاجم موضوعی فلسفه،

جست‌وجوی مفهومی،

کتابخانه دیجیتال.

با پیشرفت فناوری‌های دیجیتال، نرم‌افزارهای رایانه‌ای به ابزاری ضروری و بستری بی‌بدیل برای انجام پژوهش‌های علمی تبدیل شده‌اند. در این میان، علوم اسلامی و به تبع آن فلسفه اسلامی نیز، به‌ویژه با تلاش‌های مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، از این تحول فناورانه بهره‌مند شده‌اند و توانسته‌اند در حوزه‌های مختلف اسلامی، به‌ویژه فلسفه اسلامی، نرم‌افزارهای پژوهشی ارزشمندی تولید کنند. این مقاله به بررسی چگونگی بسترسازی و نقش نرم‌افزارهای کامپیوتری، اعم از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای و معاجم موضوعی، در تسهیل پژوهش‌های فلسفی می‌پردازد و تبیین می‌کند که چگونه می‌توان با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین رایانه‌ای، کیفیت و کمیت تحقیقات در این حوزه را ارتقاء بخشید. در این راستا، راهکارهایی برای شناخت و استفاده بهینه از این ابزارها جهت پیشبرد پژوهش در فلسفه اسلامی، و نیز فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌رو مورد بررسی قرار می‌گیرد. به‌ویژه، نرم‌افزارهای معجم موضوعی فلسفه اسلامی و کاربرد آن‌ها در پژوهش‌های فلسفی تحلیل می‌شود. پژوهش و جست‌وجو در متون فلسفی می‌تواند به دو شیوه «جست‌وجوی لفظی» و «جست‌وجوی مفهومی» انجام گیرد؛ اما جست‌وجوی لفظی به‌تهدایی پاسخ‌گویی نیازهای پژوهشگران نیست و ضرورت دارد امکاناتی برای جست‌وجوی مفهومی فراهم شود. یکی از ابزارهای مؤثر در این زمینه، معاجم موضوعی هستند که می‌توانند پژوهشگران را تا حد زیادی به نتایج مطلوب نزدیک کنند. با بررسی نحوه تحلیل محتوای متون فلسفی بر اساس موضوع، نمایه، کلیدواژه و سیستم‌های جانبی (مانند مشترکات، مترادفات، مرتبطات و...) در معاجم موضوعی، اهمیت فوق‌العاده این ابزارها در تسهیل و دقت هرچه بیشتر در فرآیند تحقیق و پژوهش، به‌ویژه در قالب جست‌وجوی مفهومی، برای پژوهشگران علوم فلسفی و حکمت اسلامی روشن می‌شود. این رویکرد می‌تواند زمینه‌ساز تولید علمی و ارتقای کیفی و کمی پژوهش در این حوزه باشد.

استاد: شیرملکی، حمیدرضا (۱۴۰۴). نقش نرم‌افزارهای رایانه‌ای در بسترسازی پژوهش‌های فلسفی؛ راهکارها، فرصت‌ها و چالش‌ها.

علوم انسانی و اسلامی دیجیتال، ۱ (۲)، ۹۹-۱۲۰. <https://doi.org/10.22034/disah.2026.2084390.1067>

ناشر: پژوهشکده علوم اسلامی و انسانی دیجیتال (مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور). © نویسندگان.

مقدمه

در آغاز، ضروری است مقدماتی درباره اهمیت و کاربردهای نرم‌افزارهای کامپیوتری در پژوهش‌های علمی، به‌ویژه در حوزه فلسفه، مطرح شود. باید بررسی کرد که این فناوری‌ها چگونه می‌توانند برخی از چالش‌های رایج پژوهشگران را برطرف کرده یا به حداقل برسانند. به عبارت دیگر، پژوهشگران در مسیر تحقیق با چه موانعی مواجه‌اند که بهره‌گیری از ابزارهای دیجیتال می‌تواند راه‌حلی مؤثر برای آن‌ها ارائه دهد.

استفاده از نرم‌افزارهای کامپیوتری در پژوهش‌های فلسفی از ابعاد گوناگون قابل بررسی است و مزایای متعددی به همراه دارد؛ این ابزارها می‌توانند نقش مهمی در ارتقای کیفیت و سرعت تحقیقات ایفا کنند. یکی از دغدغه‌های اصلی اندیشمندان فلسفه اسلامی، علاوه بر تولید دستاوردهای علمی و نظری، فراهم‌سازی بسترهای مناسب برای تحقیق و پژوهش در راستای تولید علم بوده است. امروزه، با توجه به پیشرفت‌های چشمگیر در حوزه فناوری اطلاعات، بهره‌گیری از این امکانات به ضرورتی انکارناپذیر تبدیل شده است. نرم‌افزارهای رایانه‌ای در تحقق این هدف، اهمیت فراوانی دارند و شایسته است بیش از پیش مورد توجه قرار گیرند.

الف. برخی از جنبه‌های اهمیت و کاربردهای نرم‌افزارهای کامپیوتری

۱. سازمان‌دهی و مدیریت اطلاعات

نرم‌افزارهای کامپیوتری به پژوهشگران کمک می‌کنند تا حجم گسترده‌ای از اطلاعات، منابع و داده‌ها را به صورت منظم سازمان‌دهی و طبقه‌بندی کنند. این قابلیت به‌ویژه در پژوهش‌های فلسفی، که مستلزم بررسی متون پیچیده و گسترده است، اهمیت ویژه‌ای دارد.

نرم‌افزارهایی نظیر معاجم موضوعی فلسفه اسلامی این امکان را فراهم می‌سازند تا پژوهشگران به منابع متعدد و متنوع به راحتی دسترسی داشته باشند، آن‌ها را دسته‌بندی کرده و به صورت دقیق استناددهی کنند. بخش کتابخانه‌ای این نرم‌افزارها عهده‌دار چنین نقشی است؛ چراکه با فراهم‌سازی دسترسی یکپارچه به آثار فلسفی، بستری را ایجاد می‌کند که هیچ کتابخانه فیزیکی‌ای از نظر حجم و تنوع منابع، توان رقابت با آن را ندارد. این ویژگی موجب تسهیل فرآیند تحقیق و فراهم‌سازی زمینه‌ای برای انجام پژوهش‌هایی جامع و دقیق در حوزه فلسفه می‌شود.

در راستای تحقق این هدف، مرکز تحقیقات کامپیوتری نور مجموعه‌ای از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای تخصصی را در زمینه فلسفه اسلامی به جامعه پژوهشگران عرضه کرده است، از جمله:

- کتابخانه حکمت اسلامی ۱

- کتابخانه حکمت اسلامی ۲

- کتابخانه‌های تخصصی آثار ملاصدرا (ره)، حکمت مشاء، حکمت اشراق و منطق

شایان ذکر است که این نرم‌افزارها قابلیت توسعه و غنی‌سازی بیشتر را نیز دارند؛ از جمله امکان دیجیتال‌سازی، تحلیل و جست‌وجوی متون خطی و نسخه‌های دست‌نویس قدیمی. امید است با یاری خداوند متعال، این قابلیت‌ها در آینده‌ای نزدیک به مرحله اجرا درآیند و گامی مؤثر در ارتقای پژوهش‌های فلسفی برداشته شود.

۲. تحلیل متون و داده‌ها

از مهم‌ترین کاربردهای نرم‌افزارهای تحلیل متن، به‌ویژه معاجم موضوعی، توانایی آن‌ها در کمک به پژوهشگران فلسفی برای شناسایی الگوها، تم‌ها و ارتباطات مفهومی در متون پیچیده فلسفی است. این ابزارها در واقع با هدف بسترسازی برای پژوهش‌های علمی، امکان جست‌وجوی مفهومی را فراهم می‌سازند و در تحلیل‌های کیفی و کمی داده‌ها، نقش مؤثری ایفا می‌کنند.

در همین راستا، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور اقدام به تولید مجموعه‌ای از نرم‌افزارهای معجم موضوعی با هدف تحقق جست‌وجوی مفهومی در حوزه فلسفه اسلامی کرده است. این نرم‌افزارها شامل موارد زیر هستند:

- معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی آثار ملاصدرا: شامل تحلیل موضوعی جامع از کلیه آثار این فیلسوف برجسته اسلامی.

- معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی حکمت مشاء: ارائه تحلیل موضوعی از مهم‌ترین متون و منابع مرجع در حوزه حکمت مشاء.

- معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی حکمت اشراق: تحلیل موضوعی آثار برجسته حکمت اشراق، از جمله آثار شیخ اشراق (ره)

- معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی منطق: شامل تحلیل موضوعی از مهم‌ترین منابع و متون منطقی در سنت اسلامی.

این نرم‌افزارها با فراهم‌سازی امکان جست‌وجوی دقیق مفاهیم، به پژوهشگران کمک می‌کنند تا با سرعت و دقت بیشتری به تحلیل و تولید علم در حوزه فلسفه اسلامی بپردازند. امید است با توسعه این ابزارها، امکان تحلیل دیجیتال متون خطی و نسخه‌های دست‌نویس نیز فراهم شود و گامی مؤثر در ارتقای پژوهش‌های میان‌رشته‌ای برداشته شود.

۳. پشتیبانی از روش‌های تحقیق کمی

در نرم‌افزارهای فلسفی، امکان برچسب‌گذاری (Tagging) بر روی موضوعات و مفاهیم خاص فراهم شده است؛ قابلیت که انجام تحقیقات کمی و آماری را به صورت دقیق و سریع ممکن می‌سازد. برای نمونه، با برچسب‌گذاری آیات قرآن، احادیث، و سخنان فیلسوفان بزرگ در متون مختلف، می‌توان تنها با یک کلیک، آماری جامع از تعداد و پراکندگی این عناصر در یک یا چند اثر به دست آورد. این قابلیت برای احادیث و کلام فیلسوفان نیز به همین ترتیب قابل اجراست و نقش مهمی در تحلیل‌های آماری و استخراج الگوهای مفهومی در پژوهش‌های فلسفی ایفا می‌کند.

۴. افزایش دقت و کاهش خطا

استفاده از نرم‌افزارهای فلسفی می‌تواند دقت پژوهش‌های علمی را به طور چشمگیری افزایش داده و خطاهای انسانی را به حداقل برساند. هنگامی که حجم گسترده‌ای از منابع همراه با امکانات پژوهشی پیشرفته، نظیر جست‌وجوی لفظی و مهم‌تر از آن، جست‌وجوی مفهومی در اختیار پژوهشگر قرار گیرد، و در کنار آن امکان گروه‌بندی آثار بر اساس قرن نگارش، نویسنده یا مکتب فلسفی خاص نیز فراهم باشد، بی‌تردید کیفیت و صحت نتایج پژوهش به مراتب بالاتر خواهد بود. چنین بستری، زمینه‌ساز انجام تحقیقاتی دقیق، نظام‌مند و مبتنی بر داده‌های قابل اعتماد است.

ب. اهداف پژوهشی گروه علوم عقلی مرکز تحقیقات کامپیوتری نور و مراحل تحقق آن

برای آشنایی با اهداف پژوهشی و مراحل تحقق آن در راستای بسترسازی نرم‌افزارهای کامپیوتری برای پژوهش در علوم فلسفی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. شناسایی نیازهای پژوهشی در علوم فلسفی

در گام نخست، گروه علوم عقلی مرکز تحقیقات کامپیوتری نور با بررسی و تحلیل نیازهای پژوهشگران حوزه فلسفه، تلاش کرده است تا با شناسایی دقیق این نیازها، زمینه‌ای مؤثر برای رفع آن‌ها فراهم آورد.

پژوهش‌های فلسفی به شیوه‌های سنتی، مانند مطالعه کتابخانه‌ای و تحلیل دستی متون، با چالش‌های متعددی مواجه‌اند؛ چالش‌هایی که فناوری‌های دیجیتال می‌توانند تا حد زیادی آن‌ها را برطرف سازند. از جمله مهم‌ترین این چالش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف. محدودیت‌های دسترسی به منابع: پژوهشگران، به‌ویژه در حوزه فلسفه، نیازمند دسترسی به منابع قدیمی، نسخه‌های خطی و آثار کمیاب هستند؛ منابعی که اغلب دستیابی به آن‌ها دشوار و گاه از نظر جغرافیایی، مالی یا فنی ناممکن است. فناوری‌های دیجیتال با گردآوری این منابع به صورت یکپارچه و دیجیتالی، امکان استفاده هم‌زمان چندین پژوهشگر را در نقاط مختلف جغرافیایی فراهم کرده‌اند و این محدودیت را تا حد زیادی برطرف نموده‌اند.

ب. زمان‌بر بودن تحلیل دستی متون: استخراج مفاهیم کلیدی، بررسی تطبیقی آرای فیلسوفان، و تحلیل ارتباطات مفهومی در متون فلسفی، به صورت دستی بسیار کند و طاقت‌فرساست. نرم‌افزارهای دیجیتال، به‌ویژه معاجم موضوعی، این فرآیند را به صورت چشمگیری تسهیل کرده‌اند. برای مثال، اگر پژوهشگری بخواهد مفاهیم فلسفی را از آثار فلسفه اسلامی استخراج کند، مطالعه و یادداشت‌برداری از منابع متعدد ممکن است صدها یا حتی هزاران ساعت زمان ببرد. در حالی که با استفاده از معاجم موضوعی، این اطلاعات در عرض چند دقیقه قابل دستیابی است.

ج. دشواری در سازماندهی یادداشت‌ها و ارجاعات: پژوهشگران معمولاً حجم زیادی از یادداشت‌ها، نقل‌قول‌ها و ارجاعات را به صورت پراکنده نگه می‌دارند که بازایی و هماهنگ‌سازی آن‌ها بسیار دشوار است. افزون بر این، استفاده از این یادداشت‌ها غالباً محدود به خود پژوهشگر یا

تعداد اندکی از همکاران اوست. اما با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای دیجیتال، می‌توان این اطلاعات را به‌صورت منظم سازمان‌دهی کرد و امکان دسترسی گسترده‌تری برای سایر پژوهشگران فراهم آورد. در نرم‌افزارهای معجم موضوعی فلسفه، قابلیت گروه‌بندی موضوعات مختلف فلسفی فراهم شده است؛ به‌گونه‌ای که پژوهشگران می‌توانند به‌راحتی به موضوعات مورد نظر خود دسترسی یابند. برای نمونه، اگر محققى بخواهد تنها موضوعات مرتبط با «بسیط‌الحقیقه» را در آثار فلسفی مختلف بررسی کند، کافی است بر روی این عنوان کلیک کند تا در کسری از زمان، تمامی مطالب مرتبط، نشانی منابع و متن کامل آن‌ها در اختیارش قرار گیرد.

۲. طراحی و توسعه نرم‌افزارهای تخصصی

با توجه به چالش‌های مطرح‌شده در زمینه دسترسی، مدیریت منابع و ایجاد خودکار ارجاعات علمی، ضرورت طراحی و تولید ابزارهایی احساس می‌شود که بتوانند منابع دست‌اول و آثار مرجع، همچنین منابع ثانویه مهم را به‌صورت یکپارچه و همراه با قابلیت‌های پژوهشی در اختیار محققان قرار دهند. اقتضای چنین ضرورتی، طراحی سامانه‌هایی است که ضمن تأمین منابع مورد نیاز، مفاهیم فلسفی را نیز به‌صورت ساختاریافته و نظام‌مند تحلیل کرده و در اختیار پژوهشگران قرار دهند. تحقق این هدف مستلزم برنامه‌ریزی برای طراحی و توسعه نرم‌افزارهای تخصصی در حوزه علوم فلسفی است. در گام نخست، باید نرم‌افزارهایی طراحی شوند که محدودیت‌های دسترسی به منابع را برطرف کرده و امکان بهره‌برداری حداکثری از منابع مورد نیاز را برای پژوهشگران فراهم سازند. نمونه موفق این رویکرد، اقدام مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور در ایجاد کتابخانه‌های تخصصی در علوم مختلف، به‌ویژه در حوزه حکمت و فلسفه اسلامی است.

در گام دوم، توسعه نرم‌افزارهایی که امکان تحلیل متون و ساختارهای مفهومی را فراهم می‌کنند، باید در دستور کار قرار گیرد. در حوزه حکمت و فلسفه، این مسیر با مدل‌سازی مفاهیم فلسفی در قالب معاجم موضوعی ادامه یافته است. امید می‌رود این روند، با توجه به نیازهای کاربران و پیشرفت‌های فناوری، در قالب‌های رومیزی و تحت وب، و با بهره‌گیری از روش‌های نوین تحلیل متون فلسفی مبتنی بر هوش مصنوعی و یادگیری ماشین برای شناسایی الگوهای فکری، استمرار یابد.

بررسی تأثیر استفاده از نرم‌افزارهای کامپیوتری بر کیفیت و سرعت پژوهش‌های فلسفی از جنبه‌های مختلف حائز اهمیت است. افزون بر مزایای بیان‌شده در زمینه رفع چالش‌های پژوهش سنتی، ورود هوش مصنوعی به عرصه علوم مختلف و به تبع آن، به حوزه فلسفه، نقطه عطفی در تحول روش‌های تحقیق و تولید دانش محسوب می‌شود.

ج. ضرورت وجودی نرم‌افزارهای تحلیلی فلسفه اسلامی

از آن‌جا که هوش مصنوعی نتایج خود را بر پایه داده‌های در دسترس تولید می‌کند، کیفیت این داده‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای در دقت و کارایی خروجی‌های نهایی دارد. به عبارت دیگر، هرچه داده‌های ورودی منسجم‌تر، سالم‌تر و از نظر علمی غنی‌تر باشند - به‌ویژه با پرهیز از اشتراکات لفظی و ابهامات معنایی - نتایج حاصل نیز به مراتب دقیق‌تر، معتبرتر و قابل اعتمادتر خواهند بود.

برای نمونه، اگر الگوریتمی برای تحلیل متون فلسفی طراحی شده باشد، استفاده از متونی که پیش‌تر پاک‌سازی شده‌اند و فاقد ابهام یا دوپهلویی هستند، به آن امکان می‌دهد تا تحلیل‌هایی عمیق، ساختاریافته و قابل استناد ارائه دهد. در مقابل، داده‌های ناقص یا دارای خطا می‌توانند منجر به نتایجی گمراه‌کننده، سطحی یا ناکافی شوند.

از این‌رو، دقت در انتخاب، آماده‌سازی و استانداردسازی داده‌های آموزشی برای سامانه‌های هوش مصنوعی، امری حیاتی و غیرقابل چشم‌پوشی است؛ چراکه این عامل به‌طور مستقیم بر کیفیت، اعتبار و قابلیت اعتماد به خروجی‌های چنین سیستم‌هایی تأثیر می‌گذارد.

بر همین اساس، اگر فلسفه اسلامی نتواند داده‌های مناسب خود را تولید، تحلیل و در قالب‌های دیجیتال عرضه کند، با توجه به وابستگی هوش مصنوعی به داده‌های دیجیتال، این حوزه علمی در معرض تحریف، حذف یا چالش‌های جدی قرار خواهد گرفت. با پیشرفت‌های روزافزون فناوری، چه بخواهیم و چه نخواهیم، اکثریت پژوهشگران در قالب‌های فناورانه مشغول به تحقیق هستند و فلسفه نیز از این جریان مستثنی نیست. در این میان، هوش مصنوعی به تدریج جایگزین بسیاری از روش‌های سنتی تحقیق شده و در حال پیشی گرفتن از آن‌هاست.

هوش مصنوعی برای ارائه تحلیل‌های خود، نیازمند دسترسی به متون و تحلیل‌های متنی ساختاریافته است تا بتواند موضوعات مختلف را پردازش، دسته‌بندی و در اختیار پژوهشگران قرار دهد. بنابراین، دیجیتال‌سازی متون فلسفی و تحلیل آن‌ها، و در ادامه ارائه این داده‌ها در قالب‌های تحت وب، گامی بلند در مسیر بهره‌گیری از ظرفیت‌های هوش مصنوعی در مطالعات فلسفی خواهد بود.

از مهم‌ترین وظایف فیلسوفان و پژوهشگران فلسفه در عصر حاضر، ارائه راهکارهای مناسب برای بهره‌برداری از ابزارهای نوین در پژوهش‌های فلسفی است. در این راستا، تسهیل همکاری میان مراکز فلسفی و مرکز تحقیقات کامپیوتری نور برای توسعه و بهینه‌سازی ابزارهای دیجیتال، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر و راهبردی است. همچنین، تشویق پژوهشگران به استفاده از فناوری‌های نوین و برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی برای آشنایی با نرم‌افزارهای پژوهشی، باید با جدیت بیشتری دنبال شود تا زمینه‌ساز تحول در روش‌های تحقیق فلسفی گردد.

د. ارائه نمونه‌های عملی از نرم‌افزارهای فلسفی و ارزیابی عملکرد آنها در پژوهش‌ها

در ادامه، نمایی کلی از کارکرد نرم‌افزارهای معجم موضوعی فلسفه اسلامی ارائه می‌شود؛ ابزارهایی که توانسته‌اند تحولی بنیادین در شیوه‌های پژوهش فلسفی ایجاد کنند. در روش‌های سنتی، اگر پژوهشگری بخواهد درباره یک مفهوم فلسفی تحقیق کند، معمولاً با مراحل پیچیده و زمان‌بر زیر مواجه خواهد شد:

۱. **دسترسی و مطالعه منابع گسترده:** پژوهشگر باید مجموعه‌ای از کتاب‌های فلسفی، به‌ویژه آثار مرجع که گاه شامل چندین جلد هستند، در اختیار داشته باشد و آن‌ها را به‌صورت کامل مطالعه کند تا بتواند مباحث مرتبط با مفهوم مورد نظر را شناسایی کند. این فرآیند به‌تنهایی زمان بسیار زیادی را به خود اختصاص می‌دهد.

۲. **رفع اشتراکات لفظی و ابهامات معنایی:** در جریان مطالعه، پژوهشگر با واژگانی مواجه می‌شود که ممکن است با مفهوم مورد نظر اشتراک لفظی داشته باشند اما از نظر معنایی متفاوت باشند. تشخیص دقیق معنای مورد نظر نیازمند دقت بالا و تتبع گسترده است؛ به‌ویژه برای پژوهشگران تازه‌کار، این مرحله می‌تواند منجر به سردرگمی و بروز خطاهای متعدد شود.

۳. **یادداشت‌برداری و سامان‌دهی اطلاعات:** پژوهشگر باید تمامی یافته‌های خود را همراه با نشانی دقیق منابع یادداشت کند تا در مراحل بعدی بتواند به آن‌ها رجوع کرده و تحقیق خود را سامان دهد. این مرحله نیز به‌دلیل پراکندگی اطلاعات، بسیار وقت‌گیر و دشوار است.

اما با دیجیتال‌سازی منابع فلسفی و تحلیل ساختاری آن‌ها در قالب معاجم موضوعی، هر سه مشکل فوق در زمانی بسیار کوتاه قابل حل است. پژوهشگر می‌تواند با بهره‌گیری از این ابزارها، به‌سرعت به اطلاعات مورد نظر دست یابد و مسیر تحقیق را با دقت و انسجام بیشتری طی کند.

برای رفع این مشکلات - که هر یک خود شامل چالش‌های فرعی دیگری مانند عدم دسترسی یکپارچه به منابع مرجع در کتابخانه‌های فیزیکی، نیاز به جست‌وجوی صفحه‌به‌صفحه، و هزینه‌های بالای تهیه منابع هستند - کتابخانه‌های دیجیتال راه‌حلی مؤثر ارائه کرده‌اند. این کتابخانه‌ها با گردآوری منابع در یک بستر واحد، با هزینه‌ای اندک و قابلیت دسترسی از هر نقطه جغرافیایی، و همچنین با امکانات جست‌وجوی پیشرفته و تحلیل مفهومی متون در قالب معاجم موضوعی، توانسته‌اند بخش عمده‌ای از محدودیت‌ها و دشواری‌های پژوهش فلسفی را برطرف کنند.

معاجم موضوعی فلسفه

معاجم موضوعی فلسفه، با گردآوری و تحلیل موضوعی منابع مهم و مرجع در حوزه فلسفه، ابزاری مؤثر در خدمت پژوهشگران و محققان این عرصه به‌شمار می‌آیند. این نرم‌افزارها با هدف بسترسازی برای پژوهش‌های علمی، امکان جست‌وجوی مفهومی را فراهم می‌سازند و زمینه‌ساز تولید دانش در قالبی ساختاریافته و هدفمند هستند.

نکته‌ای که در آغاز باید مورد توجه قرار گیرد آن است که نرم‌افزارهای معجم موضوعی، صرفاً مجموعه‌ای از داده‌ها نیستند، بلکه حاصل فرایندی دقیق و تخصصی در تحلیل مفاهیم فلسفی‌اند. آماده‌سازی این نرم‌افزارها مستلزم طی مراحل علمی و فنی پیچیده‌ای است که در ادامه به آن اشاره می‌شود. از آن‌جا که موضوع برداری و تحلیل متون فلسفی فرایندی بسیار زمان‌بر و نیازمند دقت بالا است، انتخاب منابع اولیه برای ورود به این فرایند باید با حساسیت و تخصص صورت گیرد. در این مرحله، تنها آثاری باید انتخاب شوند که از نظر محتوایی غنی، از جایگاه علمی بالایی برخوردار بوده و در زمره منابع مرجع فلسفی محسوب شوند. این انتخاب، نخستین گام بنیادین در مسیر تولید معاجم موضوعی فلسفه اسلامی است.

چکیده‌نویسی یا موضوع برداری

پس از انتخاب منابع مناسب، فرایند تحلیل متون آغاز می‌شود. در این مرحله، کتاب‌های منتخب در اختیار پژوهشگران گروه فلسفه قرار می‌گیرد تا آن‌ها با دقت و تمرکز، از ابتدای کتاب تا انتهای آن را به صورت خط‌به‌خط و پاراگراف‌به‌پاراگراف مطالعه کنند. سپس، چکیده‌ای از هر بخش را به صورت جمله‌ای اسمی و روان نگارش کرده و آن را به متن اصلی کتاب متصل می‌نمایند.

این فرآیند نیازمند سطح بالایی از آشنایی با مفاهیم فلسفی و توانایی درک دقیق متون تخصصی است؛ چراکه پژوهشگر باید بتواند ضمن فهم عمیق مطالب، چکیده‌ای مفهومی و موضوع‌محور از آن استخراج کند. بنابراین، حضور محققان متخصص و آشنا با زبان و منطق فلسفی، شرط اساسی در موفقیت این مرحله از تولید معاجم موضوعی به‌شمار می‌آید.

برای نمونه مراحل کار در معاجم موضوعی را می‌توان به این صورت نشان داد:

تصویر شماره ۱ معجم موضوعی آثار ملاصدرا ۲

اثبات اصالة الوجود بانّ مصداق الحقيقة اما ماهية من حيث هي أو هي مع وجودها أو وجودها فقط و ابطال الاولين

الاصل الاول في ان للوجود صورة في الاعيان، و ليس بمفهوم مصدرى انتراعى، و ان حقيقة كل شيء هو وجوده الذي به ترتب الآثار المخصوصة؛ لأن موجودية الشيء و كونه ذا حقيقة معني واحد و مفاد واحد، لا اختلاف بينها الأبي اللفظ؛ فحينئذ لا بد ان يكون في الاعيان ما يصدق عليه هذا المعنى، اي معنى الحقيقة؛ و ليس مصداقه نفس ماهية من حيث هي هي؛ بل اما وجودها او هي مع وجودها. فالوجود أولى بان يكون له حقيقة ...

مجموعه رسائل فلسفی صدر المتألهين، جلد: ۱، صفحه: ۱۸۲

همان‌گونه که در تصویر مشاهده می‌شود، سطر نخست نمایانگر چکیده یا موضوعی است که پژوهشگران، با توجه به محتوای متن اصلی که نشانی آن در آخرین سطر تصویر درج شده، استخراج و ثبت کرده‌اند. چنان‌که برای اغلب محققان فلسفه اسلامی روشن است، برخی متون فلسفی با نثری دشوار و پیچیده نگاشته شده‌اند؛ از جمله اثر «قبسات» میر داماد، که فهم آن حتی برای بسیاری از طالبان علم و پژوهشگران فلسفه نیز چالش برانگیز است.

با این حال، پژوهشگران گروه فلسفه مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، با تحلیل دقیق این متون و ارائه چکیده‌ای روان و قابل فهم، توانسته‌اند درک مطالب را تسهیل کنند. این چکیده‌ها نه تنها نقش راهنما دارند، بلکه در مواردی می‌توانند به‌مثابه شرحی موجز و مفید برای متن اصلی تلقی شوند و مسیر فهم و تحقیق را برای مخاطبان هموار سازند.

نمایه سازی

پس از نگارش موضوع یا همان چکیده، مرحله‌ی بعدی در فرآیند تولید معاجم موضوعی، استخراج نمایه‌هاست. نمایه‌ها یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین ابزارها برای دستیابی سریع و دقیق پژوهشگران به مفاهیم فلسفی در متون هستند. به‌عبارت دیگر، نمایه‌ها ابزار اصلی جست‌وجوی مفهومی محسوب می‌شوند.

برای نمونه، در موضوع و متنی که در تصویر شماره ۱ نمایش داده شده، با توجه به چکیده ارائه شده، می‌توان نمایه‌ای با عنوان «مصادق الحقیقه» استخراج کرد. این نمایه، هرچند به صورت لفظی در متن وجود ندارد، اما مفهوم آن به روشنی در متن مورد بحث قرار گرفته است. بنابراین، کاربری که صرفاً از جست‌وجوی لفظی استفاده کند، هرگز به این بخش از متن دست نخواهد یافت. برای اهل فن روشن است که در بسیاری از متون فلسفی، گاه لفظ مورد نظر ذکر نمی‌شود اما مفهوم آن به تفصیل بررسی می‌گردد؛ و گاهی نیز لفظی در متن آمده، اما بدون پرداختن به معنای آن. در چنین مواردی، نقش محققان گروه فلسفه در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور بسیار حیاتی است. آنان با مطالعه خط به خط و تحلیل دقیق متون، نمایه‌هایی مناسب و کاربردی استخراج می‌کنند تا امکان جست‌وجوی مفهومی برای کاربران فراهم شود.

هدف این فرآیند آن است که پژوهشگر بتواند به مفهومی که متن در پی تبیین آن است دست یابد، فارغ از آن که لفظ مورد نظر در متن آمده باشد یا نه. در واقع، محققان گروه با صرف زمان زیاد برای تحلیل مفهومی، بستری را فراهم می‌کنند تا سایر پژوهشگران بتوانند در زمانی بسیار کوتاه، به مطلوب علمی خود دست یابند. برای نمونه به این تصاویر دقت نمایید:

تصویر شماره ۲ معجم موضوعی آثار ملاصدرا ۲

The screenshot shows a search interface for 'اصالة الوجود' (Essence of Existence). The search results are displayed in a list format. The first result is 'اصالة الوجود' (Essence of Existence) by Mulla Sadra, with 32,437 results. The search bar is highlighted with a red arrow.

جستجو در کتابها جستجو در موضوعات

اصالة الوجود

جستجو اصالة الوجود

نمایش ابزار

تعداد نتایج: ۳۲,۴۳۷

کتاب

همه (۳۲,۴۳۷)

الحکمة المتعالیة... الأربعة (۳,۰۰۱)

موسوعة مصطلح... یازده (۲,۷۲۴)

شرح فارسی ال... الاربعة (۲,۶۵۷)

تحریر الأسفار (۲,۰۴۴)

اصالة الوجود

همه (۳۲,۴۳۷)

صدرالدین شیراز... براهیم (۱۳,۰۸۷)

اصالة الوجود

اصالة الوجود: قاموس المصطلحات الفلسفية عند صدرالمتألهين، صفحة: ۸۳

۵ - اصالة جعل الوجود

۵ - اصالة جعل الوجود

مجموعه رسائل فلسفی صدر المتألهين، صفحة: ۱۷۸

ألف - اصالة الوجود:

ألف - اصالة الوجود:

رسالة الأصول الثلاثة، صفحة: ۲۸

[الدليل الأوّل علی اصالة الوجود]

[الدليل الأوّل علی اصالة الوجود]

تصویر شماره ۳ معجم موضوعی آثار ملاصدرا ۳

جستجو در کتابها جستجو در موضوعات

+ "أصالة الوجود" x

همه این کلمات

یکی از این کلمات

عین این کلمه یا عبارت أصالة الوجود

بدون این کلمات

نمایش ابزار >> همه کتابها همه محتوای کتاب متن اصلی

تعداد نتایج: ۷۴

کتاب

همه (۷۴)

تقریرات فلسفه... قدس سره (۲۸)

قاموس المصطلحات... رالمآلهین (۱۷)

رسالة الأصول الثلاثة (۸)

پدیدآور

همه (۷۴)

خمینی، روح‌الله... لای ایران (۲۸)

سحادی، جعفر (۱۷)

أصالة الوجود:
أصالة الوجود:
قاموس المصطلحات الفلسفية عند صدر

ألف - أصالة الوجود:
ألف - أصالة الوجود:
رسالة الأصول الثلاثة، صفحہ: ۲۸

[الدليل الاوّل على أصالة الوجود]
[الدليل الاوّل على أصالة الوجود]
تحرير الأسفار، جلد: ۱، صفحہ: ۵۵

تصویر شماره ۴ معجم موضوعی آثار ملاصدرا ۲

کلیدواژه نمایه موضوع

کتاب ها

نمایه "أصالة الوجود" x

تعداد موضوع نمایه

« ۳۸۶ »

تعداد نتایج: ۳۸۶

إثبات أصالة الوجود

الشاهد الأول في الوجود وفيه إشراقات الأول في تحقّقه الوجود حق حقيقته فكيف يكون أمرا اعتباريا كما يقوله المحجوبون عن يمكن تصوره بالحد ولا بالرسم ولا بصورة مساوية له إذ تصور الشواهد الربوبية في المناهج السلوكية، جلد: ۱، صفحہ: ۶

إثبات أصالة الوجود بتحقق غيره به في العين و الذهن

أحق الأشياء بالتحقق لأن غيره به يكون متحققا و كأننا في الأعيان شهوده و لأنه المعجول بالذات دون المسمى بالماهية كما يظهر الشيء العيني عبارة عن حصول معناه و انتقاله من حد العين إلى الشواهد الربوبية في المناهج السلوكية، جلد: ۱، صفحہ: ۶

إثبات أصالة الوجود بتعلق الجمل به بالذات دون الماهية

أحق الأشياء بالتحقق لأن غيره به يكون متحققا و كأننا في الأعيان شهوده و لأنه المعجول بالذات دون المسمى بالماهية كما يظهر الشيء العيني عبارة عن حصول معناه و انتقاله من حد العين إلى الشواهد الربوبية في المناهج السلوكية، جلد: ۱، صفحہ: ۶

تصاویری که مشاهده می‌شود مربوط به نرم‌افزار «معجم موضوعی آثار فلسفی ملاصدرا» است؛ نرم‌افزاری که تمامی آثار صدرالمتألهین شیرازی را به صورت موضوعی تحلیل کرده و در قالبی ساختاریافته در اختیار پژوهشگران قرار داده است.

در این تصاویر، واژه «اصالة الوجود» به سه شیوه مورد جست‌وجو قرار گرفته است:

۱. جست‌وجوی لفظی ساده (تصویر شماره ۲)

۲. جست‌وجوی پیشرفته با انتخاب الگوی دقیق عبارت (تصویر شماره ۳)

۳. جست‌وجو از طریق نمایه‌ها، یعنی جست‌وجوی مفهومی

همان‌طور که مشاهده می‌شود، نتایج حاصل از این سه روش کاملاً متفاوت‌اند. در جست‌وجوی لفظی ساده، کاربر با انبوهی از نتایج مواجه می‌شود که بسیاری از آن‌ها صرفاً شامل واژگان «اصالة» و «وجود» هستند، بدون آن‌که ارتباطی مفهومی با «اصالة الوجود» داشته باشند. این حجم زیاد از نتایج، نه تنها مفید نیست، بلکه بررسی تک‌تک آن‌ها بسیار زمان‌بر و خسته‌کننده خواهد بود. در جست‌وجوی پیشرفته نیز، اگرچه نتایج محدودترند، اما همچنان نمی‌توان اطمینان داشت که تمامی مطالب مرتبط با مفهوم «اصالة الوجود» در این نتایج گنجانده شده باشند؛ چراکه ممکن است در بسیاری از متون، این مفهوم با واژگان دیگر یا به صورت تلویحی بیان شده باشد و لفظ «اصالة الوجود» به طور مستقیم ذکر نشده باشد.

در مقابل، جست‌وجو از طریق نمایه‌ها که مبتنی بر تحلیل مفهومی است، کاربر را مستقیماً به بخش‌هایی از متن هدایت می‌کند که واقعاً به بررسی مفهوم مورد نظر پرداخته‌اند؛ خواه در قالب تعریف، اثبات، نقد، یا بیان دیدگاه یک فیلسوف. حتی در مواردی که متن درباره مفهومی دیگر بحث می‌کند، اما با توجه به استدلال‌های مشابه در متون دیگر، می‌توان آن را مرتبط با مفهوم «اصالة الوجود» دانست، نمایه‌گذاری به درستی این ارتباط را برقرار می‌سازد. برای مثال، در مباحث مربوط به «تشکیک وجود»، ممکن است بدون اشاره مستقیم به «اصالة الوجود»، استدلال‌هایی مطرح شود که در متون دیگر برای اثبات آن به کار رفته‌اند؛ در این موارد نیز نمایه‌گذاری مفهومی، کاربر را به محتوای مرتبط هدایت می‌کند. با توجه به گستردگی متون فلسفی و تنوع واژگان و مفاهیم، این نوع جست‌وجوی مفهومی می‌تواند موجب صرفه‌جویی صدها ساعت در زمان پژوهش شود؛ و در مقیاس کلان، هزاران ساعت از وقت پژوهشگران را حفظ کرده و مسیر تحقیق را به صورت چشمگیری تسهیل کند.

ساخت کلیدواژه

در مرحله بعد از استخراج نمایه‌ها، این نمایه‌ها به کلیدواژه‌ها تجزیه می‌شوند. کلیدواژه‌ها، عناوین کلی و بنیادینی هستند که محور اصلی تمامی مفاهیم فلسفی موجود در نرم‌افزارهای معجم موضوعی را تشکیل می‌دهند. این کلیدواژه‌ها نقش بسیار مهمی در هدایت پژوهشگران به سمت موضوعات مورد نظرشان ایفا می‌کنند و در ساختار معاجم موضوعی، پس از «موضوع» و «نمایه»، در رتبه سوم قرار دارند. فرآیند تنظیم معاجم موضوعی به صورت سلسله‌مراتبی انجام می‌شود: ابتدا «موضوع» تدوین می‌شود، سپس «نمایه» مرتبط با آن استخراج می‌گردد، و در نهایت «کلیدواژه» به عنوان دسته‌بندی کلی نمایه‌ها تعریف می‌شود. با این حال، در فرآیند استفاده پژوهشگران از معاجم موضوعی، کلیدواژه‌ها در عمل به عنوان دروازه ورود به نمایه‌ها و از آنجا به موضوعات و متن اصلی عمل می‌کنند. برای مثال، پژوهشگری که قصد دارد درباره یکی از ابعاد فلسفه «وجود» تحقیق کند، ممکن است در ابتدا نداند که در بخش نمایه‌ها باید از چه واژه‌ای استفاده کند تا به نتیجه مطلوب برسد. در چنین شرایطی، جست‌وجو از طریق کلیدواژه «الوجود» در بخش مربوطه، تمامی نمایه‌های مرتبط با این کلیدواژه را نمایش می‌دهد. سپس پژوهشگر می‌تواند از میان آن‌ها، نمایه‌ای را که بیشترین ارتباط با موضوع تحقیقش دارد انتخاب کرده و مسیر پژوهش خود را با دقت و انسجام بیشتری ادامه دهد.

تصویر شماره ۶

تعداد موضوع	نمایه
۱۵	استدلال الوجود
۶۴	اشتراک الوجود
۲	اشد الوجودات
۱	اشدية الوجود
۳	إشراقات الوجود
۵	أشرف الوجودات
۵	أشرفیة الوجود
۳۸۶	اصالة الوجود
۴	إضافة الوجود
۱	أضعف الوجودات
۱	أضیق الوجودات
۱	إطلاق الوجود
۸	اعتبارات الوجود
۱۳۹	اعتباریة الوجود
۱	أعرف الوجودات

همان‌طور که در تصویر مشاهده می‌شود، برای کلیدواژه «الوجود» تعداد ۱۰۴۶ نمایه تولید شده است. پژوهشگر می‌تواند از میان این نمایه‌ها، به‌عنوان مثال نمایه «اصالة الوجود» را انتخاب کند و از این طریق به مجموعه‌ای از ۳۸۶ موضوع مرتبط با این نمایه دست یابد.

رفع اشتراک از کلیدواژه‌ها

یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین مراحل در پژوهش‌های فلسفی، تشخیص دقیق واژه‌ها و رفع اشتراک معنایی آن‌هاست. منظور از «رفع اشتراک» آن است که بتوان واژه‌هایی را که در متون فلسفی با معانی مختلف به‌کار رفته‌اند، تفکیک و دسته‌بندی کرد تا هر معنا در جایگاه مفهومی خاص خود قرار گیرد. یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین مراحل در پژوهش‌های فلسفی، تشخیص دقیق واژه‌ها و رفع اشتراک معنایی آن‌هاست. منظور از «رفع اشتراک» آن است که بتوان واژه‌هایی را که در متون فلسفی با معانی مختلف به‌کار رفته‌اند، تفکیک و دسته‌بندی

در معاجم موضوعی فلسفه، تولیدشده توسط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، این مشکل به‌صورت تخصصی حل شده است. کلیدواژه‌هایی که دارای گستره معنایی هستند، با دقت تفکیک شده‌اند تا کاربران بتوانند به‌راحتی به معنای مورد نظر خود دست یابند. این تفکیک نه تنها دقت پژوهش را افزایش می‌دهد، بلکه مسیر جست‌وجوی مفهومی را نیز هموار می‌سازد.

در ادامه، بخشی از واژه‌هایی که رفع اشتراک شده‌اند، در قالب جدول ارائه می‌شود تا نمونه‌ای از این فرآیند علمی را مشاهده کنید.

تکواژه	پرانتر
الحقیقی	الحقیقی (مقابل الظاهری)، الحقیقی (مقابل الاعباری)، الحقیقی (مقابل المجازی)، الحقیقی (مقابل ما بالعرض)، الحقیقی (مقابل الإضافی)، الحقیقی (مقابل المشهوری)، الحقیقی (مقابل المنطقی)، الحقیقی (مقابل الوسطی)، الحقیقی (مقابل الطبی)، الحقیقی (مقابل الحکمی)
الصورة	الصورة (مقابل المادة)، الصورة (الذهنی)، الصورة (المُثل)، الصورة (الشکل)، الصورة (الآخروی)، الصورة (البرزخی)، الصورة (القضیه)

تکوازه	پرانتر
الکلی	الکلی (المفهوم)، الکلی (السعی)، الکلی (الطبیعی)، الکلی (العقلی)، الکلی (المنطقی)
النور	النور (الأسماء)، النور (القرآن)، النور (الوجود)، النور (العرض)، النور (المعنوی)، النور (من الملائكة)، النور (الجوهر)، النور (الإشراقی)، النور (اللفظ)
الذاتی	
الحقیقه	الحقیقه (مقابل المجاز)، الحقیقه (ضد الرقیقه)، الحقیقه (الواقعیة)، الحقیقه (النحو)، الحقیقه (ما به الشیء هو هو)، الحقیقه (اللفظ)
الجزئی	الجزئی (المفهوم) التصور الجزئی، الجزئی (مقابل السعی) الجنة الجزئیة ، العقل الجزئی
الوضع	الوضع (المقولات)، الوضع (مقابل الرفع)، الوضع (الجعل)، الوضع (الجدل)، الوضع (الإضافة)، الوضع (الإشارة)، الوضع (اللفظ)
الحکمة	الحکمة (الفلسفة)، الحکمة (المصلحة)، الحکمة (الأفعال)، الحکمة (الإلهیات)، الحکمة (الأخلاق)، الحکمة (العلم التام)، الحکمة (العلوم)، الحکمة (اللفظ)
الواحد	الواحد (مبدأ العدد)، الواحد (الموجود)، الواحد (الأسماء)، الواحد (القواعد)، الواحد (مقابل الكثير)، الواحد (اللفظ)
الحکیم	الحکیم (الأسماء)، الحکیم (متقن الفعل)، الحکیم (الفیلسوف)، الحکیم (المتخلق)، الحکیم (الکامل فی العلم و العمل)، الحکیم (المفهوم)، الحکیم (اللفظ)

مرتب‌سازی برای کلیدواژه‌ها

در ساختار کلیدواژه‌های معاجم موضوعی فلسفه، سیستم «مرتبطات» نیز طراحی شده است؛ قابلیت‌هایی که کلیدواژه‌های مرتبط با کلیدواژه مورد نظر را نمایش می‌دهد و به کاربران کمک می‌کند تا فضای ذهنی روشن‌تری نسبت به مفهوم مورد جست‌وجو پیدا کنند.

این سیستم دارای فواید متعددی است که در اینجا به دو مورد مهم آن اشاره می‌شود:

۱. **ابهام‌زدایی مفهومی:** برای نمونه، هنگامی که کاربر کلیدواژه «التطبیق» را جست‌وجو می‌کند، مرتبطاتی مانند «السلمی»، «المسامتی» و «الموازاة» نیز نمایش داده می‌شوند. این ارتباطات به‌طور ضمنی نشان می‌دهند که منظور از «التطبیق» در این زمینه، برهانی است که برای اثبات تناهی ابعاد به‌کار می‌رود. کاربر با مشاهده این واژه‌های مرتبط، بدون نیاز به توضیح مستقیم، به‌درستی معنای مورد نظر را درک می‌کند؛ زیرا می‌داند این اصطلاحات در همین حوزه به‌کار رفته‌اند.
 ۲. **آشنایی با شخصیت‌ها و شبکه علمی آنان:** در مواردی که کلیدواژه‌ها شامل نام اشخاص باشند، مرتبطات معمولاً شامل آثار آن شخصیت، شاگردان وی و برخی از هم‌روزگاران‌شان هستند. این ارتباطات موجب می‌شوند کاربر با منظومه فکری و تاریخی آن شخصیت آشنا شود و بتواند درک عمیق‌تری از جایگاه علمی و تأثیرگذاری او در سنت فلسفی اسلامی به‌دست آورد.
- این قابلیت، علاوه بر افزایش دقت در جست‌وجو، به غنای پژوهش‌های فلسفی کمک کرده و مسیر تحقیق را برای پژوهشگران هموارتر می‌سازد.

تصویر شماره ۷ معجم موضوعی آثار ملاصدرا ۲

کلیدواژه		
تعداد موضوع	تعداد نمایه	تعداد کلیدواژه
۱۰۷۵	۲۵۸	۱۱
۴۹	۱۸	۵
۱۲۶۵	۳۴۲	۱۸

مرتبط معنوی		
تعداد موضوع	تعداد نمایه	کلیدواژه
۱۶	۶	الأکبر (القیاس)
۵۴	۸	الشکل (القیاس)
۲۷	۱۰	الصغری
۲۸۸	۷۵	القیاس (الاستدلال)
۵۴	۱۶	المقدمتان
۷۴	۲۲	النتیجة (القیاس)
۱۴	۸	الکبری

مرتبطات ۲ از ۵,۹۷۵ جستجو

همان‌طور که در تصویر شماره ۷ مشاهده می‌شود، با کلیک بر روی واژه «الاصغر» و انتخاب گزینه «مرتبط معنوی»، نتایجی نمایش داده می‌شود که نشان می‌دهد این واژه در فضای منطق و به‌ویژه در بخش استدلال کاربرد دارد. این قابلیت، نمونه‌ای از قدرت تحلیل مفهومی در معاجم موضوعی است که به پژوهشگر کمک می‌کند تا جایگاه دقیق مفاهیم را در ساختار علمی متون بیابد. آنچه بیان شد، تنها شمه‌ای از معرفی معاجم موضوعی و نحوه بسترسازی آن‌ها برای جست‌وجو و تحقیق پژوهشگران بود. بی‌تردید، امکانات و ظرفیت‌های موجود در معاجم موضوعی علوم عقلی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، فراتر از آن چیزی است که در این معرفی اجمالی ذکر شد. در این مسیر، همواره تلاش خواهد شد تا با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین علوم کامپیوتری، بسترهای پژوهشی هرچه کارآمدتر و دقیق‌تر از گذشته فراهم گردد؛ بستری که بتواند نیازهای پژوهشگران را در حوزه‌های تخصصی علوم عقلی، به‌ویژه فلسفه اسلامی، به‌صورت هوشمندانه و هدفمند پاسخ دهد.

چالش‌ها و محدودیت‌ها

یکی از نکات مهم و تأمل‌برانگیز در حوزه پژوهش‌های فلسفی آن است که اگرچه نرم‌افزارهای کامپیوتری و معاجم تخصصی ابزارهایی ارزشمند و تحول‌آفرین به‌شمار می‌آیند، اما بهره‌گیری از فناوری نیز با چالش‌هایی همراه است که نیازمند دقت و هوشیاری پژوهشگران است. در ادامه، به برخی از این چالش‌ها و نمونه‌های آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. کاهش عمق تحلیلی: استفاده گسترده و بی‌رویه از ابزارهای دیجیتال می‌تواند به سطحی‌نگری در تحلیل‌های فلسفی منجر شود. برای مثال، برخی پژوهشگران ممکن است صرفاً به جست‌وجوی کلیدواژه‌ها در پایگاه‌های اطلاعاتی بسنده کنند و به‌جای غور و تأمل در متون فلسفی، تنها به مرور خلاصه‌ها و نتایج آماده‌شده اکتفا نمایند. این نوع برخورد با منابع، به پدیده‌ای منجر می‌شود که می‌توان آن را «فره‌انگاری علمی» نامید؛ یعنی تصور غلط از غنای پژوهش، در حالی که عمق واقعی تحلیل‌ها نادیده گرفته شده است. چنین رویکردی نه تنها فهم فلسفی را محدود می‌کند، بلکه ممکن است به تولید آثار علمی ضعیف و غیرپایدار بینجامد.

۲. **وابستگی به فناوری:** یکی دیگر از چالش‌های مهم، وابستگی بیش از حد به فناوری است. اگر پژوهشگر در فرآیند تحقیق خود بیش از اندازه به نرم‌افزارها و ابزارهای دیجیتال تکیه کند، ممکن است توانایی تفکر خلاقانه، انتقادی و مستقل او تضعیف شود. این وابستگی می‌تواند موجب فاصله گرفتن از روش‌های سنتی تحقیق، مانند مطالعه عمیق متون و مشارکت در گفت‌وگوهای علمی و گروهی شود؛ روش‌هایی که همواره نقش مهمی در پرورش اندیشه فلسفی داشته‌اند.

در نهایت، می‌توان گفت که نرم‌افزارهای کامپیوتری در پژوهش‌های فلسفی، در صورتی که با آگاهی، دقت و تفکر انتقادی مورد استفاده قرار گیرند، می‌توانند مکملی قدرتمند در کنار روش‌های سنتی باشند. این رویکرد به پژوهشگران امکان می‌دهد تا ضمن بهره‌برداری از مزایای فناوری، به ژرفای مباحث فلسفی نیز دست یابند و تحلیل‌هایی جامع، دقیق و متوازن ارائه دهند.

به‌روزرسانی و توسعه مستمر

یکی از الزامات حیاتی در توسعه و پایداری نرم‌افزارهای پژوهشی، به‌روزرسانی منظم و هدفمند آن‌هاست. این به‌روزرسانی‌ها نه تنها شامل افزودن منابع جدید و ارتقای قابلیت‌های پژوهشی به منظور افزایش کارایی است، بلکه به بهبود تجربه کاربری و پاسخ‌گویی به نیازهای متغیر کاربران نیز ارتباط مستقیم دارد. تحقق این هدف، مستلزم توجه هم‌زمان به دو محور اساسی است:

۱. **بهره‌گیری از پیشرفت‌های فناوری اطلاعات:** پیشرفت‌های مداوم در عرصه فناوری اطلاعات و نرم‌افزار، فرصت بهره‌برداری از ابزارها و تکنیک‌های نوین را فراهم می‌سازد. استفاده از الگوریتم‌های بهینه‌تر، افزایش سرعت پردازش، بهبود رابط کاربری و ارتقای امنیت داده‌ها، از جمله مواردی هستند که می‌توانند تجربه کاربری را به‌صورت چشمگیری ارتقا دهند و نرم‌افزار را با استانداردهای روز همگام سازند.

۳. **تحلیل بازخوردهای کاربران:** کاربران، بهترین منبع برای ارزیابی عملکرد نرم‌افزارها و شناسایی نقاط قوت و ضعف آن‌ها هستند. جمع‌آوری و تحلیل بازخوردهای کاربران از طریق نظرسنجی‌ها، بررسی‌های آنلاین و ارتباط مستقیم، امکان شناخت دقیق نیازها و انتظارات آنان را فراهم می‌کند. این اطلاعات، پایه‌ای برای طراحی و توسعه نسخه‌های بهینه‌تر و کارآمدتر نرم‌افزار خواهد بود.

نتیجه‌گیری

با بررسی نقش نرم‌افزارهای رایانه‌ای در پژوهش‌های فلسفی و تأثیر آن‌ها در تسهیل فرآیند تحقیق، به‌روشنی می‌توان دریافت که با رشد سریع فناوری‌های دیجیتال، این ابزارها به عناصر کلیدی و اجتناب‌ناپذیر در مسیر پژوهش‌های علمی تبدیل شده‌اند. فناوری‌های دیجیتال و نرم‌افزارهای تخصصی نه تنها دسترسی آسان و گسترده به منابع را فراهم می‌سازند، بلکه دقت تحلیل‌ها را افزایش داده و زمان مورد نیاز برای پردازش و بررسی متون فلسفی را به‌طور چشمگیری کاهش می‌دهند. برای نمونه، نرم‌افزارهای تحلیل متن با بهره‌گیری از الگوریتم‌های پیشرفته، این امکان را فراهم می‌کنند که پژوهشگران بتوانند الگوها، مفاهیم و ایده‌های عمیق را در متون فلسفی شناسایی کنند. این قابلیت به‌ویژه در مواجهه با آثار حجیم و پیچیده فلسفی، که تحلیل آن‌ها به شیوه‌های سنتی بسیار زمان‌بر و دشوار است، اهمیت ویژه‌ای دارد.

از این‌رو، بهره‌گیری از نرم‌افزارهای کامپیوتری در کنار روش‌های سنتی تحقیق، می‌تواند به ارتقاء کیفیت و کمیت پژوهش‌های فلسفی کمک شایانی کند و پاسخ‌گوی نیازهای متنوع پژوهشگران باشد. البته تحقق این هدف مستلزم آن است که چالش‌ها و محدودیت‌های موجود در این حوزه به‌دقت مورد توجه قرار گیرد. ارزیابی انتقادی و دقیق داده‌ها و ابزارهای مورد استفاده، شرط لازم برای دستیابی به نتایج معتبر، قابل اعتماد و علمی است.

فهرست منابع

- مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، کتابخانه حکمت اسلامی نسخه ۲، ۱۳۹۷ه ش، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، قم
- مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، کتابخانه تخصصی و معجم موضوعی آثار ملاصدرا نسخه ۲، ۱۴۰۰ه ش، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، قم
- مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، کتابخانه تخصصی و معجم موضوعی حکمت اشراق، ۱۳۹۶ه ش، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، قم
- مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، کتابخانه تخصصی و معجم موضوعی حکمت مشاء، ۱۳۹۹ه ش، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، قم
- مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، کتابخانه تخصصی و معجم موضوعی منطق، ۱۳۹۷ه ش، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، قم
- مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، فروغ خرد(کتابخانه و فرهنگ موضوعی کتب فلسفی فارسی)، ۱۳۹۹ه ش، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، قم.

References

- Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. (2017). Specialized library and thematic index of Illuminationist philosophy. Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. [in persian]
- Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. (2018). Islamic wisdom library (Version 2). Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. [in persian]
- Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. (2018). Specialized library and thematic index of logic. Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. [in persian]
- Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. (2019). Forugh-e Kherad (Library and thematic culture of Persian philosophical books). Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. [in persian]
- Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. (2020). Specialized library and thematic index of Peripatetic philosophy. Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. [in persian]
- Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. (2021). Specialized library and thematic index of Mulla Sadra's works (Version 2). Computer Research Center of Islamic Sciences Noor. [in persian]